

אתר דעת - מכללת הרצוג

כיבוש העי באבחנה הסטורית צבאית¹

מאת

מרדכי גיחון

בין חוקרי המקרא מקובלת הדעה כי אין לראות בכבוש הארץ מעשה של יד מכותנת אחת ומבצע כבוש יחיד, אשר בראשו עמד יהושע. עם זאת מאוחרים החוקרים בדעה כי יש ליחס ליהושע את הפלישה לערבות יריחו ואת החדירה הראשונה בהר יהודה.² להלן פרוש מתוך נקודת מבט צבאית למערכה לכבוש העי, שריח המציאות והאמיתות ההיסטורית שבה כבש מאז ומתמיד את לבותיהם של אנשי צבא שמלאכתם בכך.³

גם בפרשה זו לא חסרה אבן נגף כדי להתייחס אליה כלשונה, שהרי הפירות העי, היא חר' א-תל ב.צ. 174.158 בשנים 35-1933, לא העלו כידוע שום שריד לשכבה מתקופת הברונזה המאוחרת, היא תקופת כבוש הארץ בידי שבטי ישראל. חוקרים שונים שאף על פי כן היו משוכנעים מאמיתות הספור, וכותב שורות אלה בתוכם, הוצרכו איפוא לחפש פירושים שונים וחלקם אולי דחוקים

1. פרשת העי נדונה בהרחבה בקובץ החברה לחקר המקרא - עיונים בספר יהושע, ירושלים 1960 (להלן - עיונים). ברם גילויי החופרים בא-תל מאז 1964 ואילך הוכיחו ששוב אין צורך לחפש את העי. באחר אחר, כפי שעשה זאת לדונקא כ"צ לוריא (שם 12 ואילך). זאת ועוד. נראה לכתוב שורות אלה כי חסרה בקובץ מקיף זה גישה המודגישה את הנתח ממבט טקטי כמסוּבֵּר וכי זו עשויה לתרום את חלקה להבהרת הפרשה ודוקא על סמך הגלויים הארכיאולוגיים והאחרונים.

2. סקירה מסכמת מלווח ביבליאוגרפיה על הפלוגות בדבר אמיתות ההיסטורית של ספר יהושע כלשונו ניתנת על ידי י. קוישמן, ספר יהושע, ירושלים 1966 - פרק המבוא. לענין ההתחליות ההדרגתיות של גלים גלים, שלאחר מכן כונסו למבצע כבוש יחיד עיין למשל אצל אתרוני, עיונים עמ' 220 ואילך; וכן ש. יבין, כבוש הארץ. אנצ. מק. ד' 79-102.

3. כנגד דעות כגון זו של גב' קראוזה מרקו, מגזלת המשפחות הראשונות בהעי ב- La deuxième campagne de Fouilles à Ay Syrie 16 16 (1935) 341 או דעתו של גוט 29-7 pp. (1935) Bethel und 'Ai, PJB 31 ובסטרו 2 n. 149. The History of Israel 1960 p. 149. שניים אלה העבירו את ספור המעשה כלו לעולם האגדה. שונה מזה Garstang; ועיין הערה 8.

למדי כדי לתרץ פרשה זו. והנה נחשברו כי בחפירות שנהלו קלארי ועמיתיו בשנים 1964 - 1969 באותו אתר, נתגלו שתי שכבות בתוך "הכפר הישראלי" אותו חשפו עוד החופרים הראשונים, ואשר התחתונה עשירה לחיזת. על פי כל הסימנים אותה עיר שכבושה. והשע. מה היה טבעו של הישוב מתקופת הברזל הראשונה, אותו חשף קלארי? מתברר שזה היה ישוב קטן, שנוסד בשלהי האלף ה'ב', וקרוב לשנת 1200 לפנה"ס. וזוהי עיר קטנה ובלתי מבוצרת. דבר המעיד שזוהי עיר-בת של בית אל המרוחקת 2,5 ק"מ בלבד; אשה היתה מרכזו פולחני ראשון במעלה למן התקופה הכנענית התיכונה א' (הרבע האחרון של האלף ה'ג' לפנה"ס) מרבית הישובים בארץ ישראל הקדומה הוקמו במקומות נוחים להגנה, ואם לא כן היתה לכך סיבה כבדת משקל. בית אל שייכת לאותם מקרים חריגים, של מיקום עיר באתר שלכשעצמו איננו נוח להגנה: העיר נבנה על גבעה קטנה באזור מישורי, ופרט לדרום מזרח היא מוקפת גבעות גבוהות ממנה, השולטות על מבואותיה וחוסמות את התצפית למרחקים. הדעה נותנת שהסיבה לצמיחתה של העיר בית-אל דוקא: באתר זה היא

4. עיין הערות 1 - 3 לעיל וכן: J. Krause-Marquet, Les Fouilles de 'Ay אולברייט שהחזיק בהכרח להעביר את מעשה הכבוש לתקופת הברונזה המאוחרת (הכנענית המאוחרת II ב') תרץ את ספור המעשה ככבושה של בית אל, תוך התחלפות השמות, כך ב: The Israelite conquest of Canaan in the light of Archaeology, BASOR 74 (1939) p. 17 ודנסן, שהחזיק באותו תאריך לתקופת הכבוש סבר ב - Les Fouilles d'Et-Tel-'Ai כי אכן יש לזהות את א-הל עם העי וכי בתעו זו מרב הספור המקראי, אלא שזו נתמסה בלבד כמוצב חזק, ערוך להגנה חסונה, בידי אנשי בית אל (Rev. Bibl. 46, 1937 pp. 262-6) כותב טורים אלה הגיע בעבר לרעה וזהו כשרם עיין במאמרו של ונסן.

5. דר-חיות החפירות החדשות בתחלת J. A. Callaway התפרסמו ב - BASOR 178 pp. 13 ff.

6. שם מט' 196 עמ' 12 ואילך ושם מט' 198 (אפריל 1970) עמ' 7 ואילך. ראיית לוחי של הישוב בתקופת הברזל הראשון בתעו עם העיר שנכבשה בידי יהושע בחתום לתאור המקראי סכם החל במאמרו: Evidence on conquest of Ai, JBL 87 (1968) pp. 315-20.

7. Krause-Marquet, ibid. pp. 22-24. Callaway, BASOR 178 pp. 22 ff. and map' 6. J. L. Kelso, The Fourth Campaign at Bethel BASOR 164 (Dec. 1961) pp. 12-14. p. 15. Idem, BASOR 196 pp. 5. ff and BASOR 196 pp. 12. ff.

8. עיין מפת ישראל 1:100,000 בליון לוד; תצ"א באנצ'י המקראית ב' עמ' 68 וצלום בספרו של י. גארסטנג Joshua Judges Pt. I. גארסטנג בעל נסיון צבאי עשיר מימי מלחמת העולם הא' עשה נסיון מענין לשחזר את כבוש העי בשטח ממש. השואת מרק 6 בספרו עמ' 162 - 146 עם מאמר זה תוכיח את הפרטים בהם הלך כותב כותב טורים אלה בעקבותיו. אמנם הוא לקח סה ושם בנסיון לקבוע פרטים בודדות יתר ועל כך מוטבת ככל הנראה הערתו של גוט בספרו Tübingen Das Buch Josua, Es ist daher möglich das alles noch jetzt in der Landschaft genau festlegen zu wollen 1553 ע' 48 למטה: וראו הלן, יצויין שגם גרסטנג וגם גוט. וביתוד האחרון הגדישו את האזה בנסותם לפרש את המאורעות על יד התבטות לחלק מן השקט המקראי, על דרך כפילות המאורעות הדגות באותו המאורע, וראו להלן: 1 -

17. Callaway, BASOR 196 pp. 18-19. C. F. Idem JBl 87 (1908) pp. 318-319.

18. אנציקלופדיה מקראית ג' ערך "חרי" עמ' 45-47.

[3] מרדכי גיחון

בקדושת המקום. למן אותה במה גדולה שמן. התקופה הכנענית הקדומה אי עוקבים אנו אחר מקומות פולחן מרכזיים באתר זה עד לכיבוש הישראלי; ואין

[5] מרדכי גיחון

למסורות הקדושה הרווחות בהר יהודה ובין מתוך שקולים חמריים יותר. הגני מציץ לקשור את המימצאים האדריכליים שבהעי מתקופת הברזל הראשונה עם ישוב של חורים, אשר כוונו על ידי בעלי בית-אל הכנעניים לעי. להלן נדון על שותפות האינטרסים בין שבטי ישראל שבהנהגת יהושע לבין הטטרופוליס הגבעותית. הפנית המאמץ הראשון להאחוות בהר, אל עבר ישוב שלפחות בחלק ממנו היה מורכב מחורים עשוי לתת תוקף למסורת המקראית, לפיה היו הגבעונים יחמי ברית עם יהושע.

כבוש יריחו נתן בידי השבטים, אותם הנהיג יהושע, ראש גשר ראשון ממערב לירדן, ליד מעברות נוחות, ועל הגדה עשיר המים ביותר אשר בכל בקעת הירדן, הצלחה זו עוררה מטבע הדברים חרדה בלב יושבי הר יהודה, כדבר המקרא: "יהיה ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ". (יהושע ו, כו).

בזמן שאנו בית-אל חוקק את ביצורי העי והעמידו אותה במצב הכן, תכנן יהושע את מהלכו הבא: ההאחוות בהר יהודה. מנמתו של יהושע היתה לפעול במהירות ככל האפשר כדי לצל את ההלם שהכה את תושבי ההר לשמע כבוש יריחו ולפני שיתאגדו ויתארגו כדבעי להגנה בתוך ארץ ההר, הגיע להתנגשות בלאו הכי. יעד ראשון היה ליהושע העי כדברי הכתוב: "וישלח יהושע אנשים מיריחו העי... ויאמר אליהם לאמור עלו ורגלו את הארץ" (ז, ב).

לכאורה, תמוהה בחירת העי כיעד ראשון להאחוות בהר. נראה, איפוא, מה היו השקולים של יהושע:

1. כדי להאחו בהר יהודה, ולהתבסס בו בסוס של קבע נחוץ היה בשלב ראשון לכבוש מעלה נוח מן הבסיס הקבוע, מערבות יריחו, מעלה כזה היה המסלול שעבר מגלגל דרך ודי-מפון.

2. העי הייתה נקודת התורפה במערך האמורי שבהר. זאת לא בלבד בשל בצורה הבלתי מושלמים, כי אם בשל היותה מיושבת בחלקה אלימנט לאומי זר, הוי; שהיתה לו זיקה לברית הערים הגבעותיות. אלה הוו, כפי שכבר ציינו, נוף אתני מדיני זר בשטח ההר ולכן היה נחוץ בלחץ הקיפי מתמיד של מדינות-העיר השכנות. לפי העקרון הגיאופוליטי של שותפות האינטרסים בין שכני השכנים, היתה הברית בין הטטרופוליס לבין יהושע הכרת המציאות. קשה לקבוע מצד מי באה הזימה הראשונה, אך אם תתקבלנה השטותי דלעיל, יתכן מאד שהזימה באה מן הגבעונים, דוקא, כסדר הספור המקראי ביהושע. אין להוציא מכלל אפשרות שההתקשרות הראשונה באה דוקא במועד שמלפני

[6] כיבוש העי באבחנה היסטורית-צבאית

המסע הראשון להעי או בזה שבין התבוסה הישראלית בעקבות נסיון הכבוש הראשון, ולבין תכנון המסע השני. כך או אחרת חש יהושע כי המציאות המדינית הגיאופוליטית הועידה את הנבעותים לבני ברית טבעיים לישראל. כראיה ניספת לאמור לעיל ביחס לבדודם של החיים נציין שאין עריהן נזכרות בין ערי המלוכה אשר ניהלו את ההתכתבות הדפלומטית כ"בני ברית" – ווסלים עם אמנמתת הג' (1413–1374 לפנה"ס) והד' (1378–1361 לפנה"ס) מעובדה זו בלבד מתבקשת המסקנה שזה היה קבוץ חדש ומבודד.

בחירת נתיב נחל מכוך, אשר מוביל הישר אל מעבר תחום ארץ הנבעותי נבחר איפא כדי ליצור את המגע הפיסי בין בני הברית, שכבר נדברו ביניהם, או כדי להגיע את בני הברית שבכוח לכרות את בריתם עם יהושע, כפי שמשמעטע מן הסדר של המאורעות שבספור המקראי.

3. סיבה נוספת לבחירת העי כיעד היה בגלל היותה מפתח ומוצב קדמי לבית-אל, אשר היתה קדושה גם בעיני שבטי ישראל, כמקום של התגלות אלוהיו לאבות באדמה קדושה זו. טענתם המוסרי של ישראל להתישבות בהר יהודה התבסס לא במעט על מסורות וזכרונות אלה, והשתלטות בשלב ראשון על אזור זה היתה בה משום עודד מוסרי ודתי רב תועפה לעם שבא לכבוש את ארצו על פי צו עליון, ובעקבות נדודי אבותיו בו.¹⁹

להעי היה עוד יתרון נוסף בתור האחוזת ראשונה בהר – מספר רב של מעינות מים חיים.²⁰

הדעה במחנה הישראלי בדבר חולשת העי נתחוקה כתוצאה מהערכת המרגלים אשר שוגרו לרגל את המקום... "אל יעל כל העם, כאלפים איש או כשלשת אלפים איש יעלו ויכו העי, אל תיגע שמה את כל העם כי מעט המה" (ו'ג). יהושע שמע לעצת סיריו והכוח הקטן יחסית ששוגר על ידו נחל מפלה מוחצת בשער העיר, והנסים הוכו שוק על ירך במנעוכם במורד ההר מזרחה. אין זו הפעם היחידה בה הכשיל מודיעין מוטעה את הצד המנצח מלהמשיך במסע נצחונותיו. אך חשוב להדגיש כאן תופעה, שאף היא חזרה לא פעם בדבריי ימי המלחמות והפכה רועץ לרבים, וזשי ללמוד יפה את לקחיה:

¹⁹ השוה הערה 10 לעיל.

²⁰ עין ורדיב'ג'ה (עין ביתין) עין אל-קטיעה, עין אר-אברת, עין אר-דוי, עיון מטאיאת, עין אל-עקבת, עין שיבאן, עיון עיסא; וראת לעיל עמ' 58.

[7] מרדכי גיחון

אין ספק שהערכת המרגלים אשר שיגר יהושע נבעה מהרגשת בטחון מופרז וזלזול יתר באויב אשר הוכה זה לא מכבר. מושפעים מכיבוש יריחו ומצנחנות ישראל וכיבושיו בעבר הירדן מזרחה נראתה להם העי כיעד חלש, שדי בכוח משימה קטן כדי לכבשו.²¹ בקבלת עצתם של המרגלים זו לא בלבד שגגרה יהושע אחריהם בזלזול יתר באויב עצמו, הוא גם התכחש לעוד שני כללי יסוד בתורת המלחמה: כאשר מצביא מתכנן מבצע בעל חשיבות איסטרטגית מכרעת, שומה עליו לרכוז את מלוא הכוחות העומדים לרשותו כדי להבטיח את הצלחת המשימה, על כל צרה שלא תבוא.²² לא זו ואף זו – כאשר מתכנן מצביא צעד מכריע עליו לסייר אישית את יעדיו, או שעליו לדאוג לכל הפחות לאימות המידע על האויב ובצוריו על ידי מאמץ מודיעיני מקיף, כי לא די להתבסס על דו"ח של חוליית סיור בודדת.²³

יהושע הבין כי עיקר הנוק אשר נגרם איננו בסיכול נסיון כבוש העי, כי ניתן היה לחזור עליו או לבחור ביעד אחר, שהרי אבדן קרב אחד אינו גורם לאבדן המלחמה.²⁴ אלא מאי? כוחם של שבטי ישראל שהיו קלי הזין ושלא היו להם מכוונת מצור וחיימוש כבד, היה בעיקר באימה שהטילו בין עמי כנען כבלתי מנוצחים, שאין לעמוד בפניהם. ידוע ידע כי גם בעניני בטחון יפה אותה האימרה "טוב שם טוב משמן טוב". תכסיסי הלוחמה הפסיכולוגית עתיקים המה בדברי ימי המלחמה עצמה. ברוח זו עליו להבין את דברי הכתוב: "ויאמר

21. דוגמת מופת לתופעה זו מקורותיה הצבאיים של ארצנו היא מטע נפוליאון של 1799. מאחר ונצח את הממלוכים כל אימת שפגש בהם הניח את הכנתי המבצעית למטע זה ונבלם במשך 14 יום לפני שעריה של מצודת אל-עריש. דבר זה שבש את לוח הזמנים של "מטע הבוק" המתוכנן ויאפשר לבריטים לתגבר את עובי, שטרם הגיעו שמה, ולסכל בכך את המטע כולו.

22. נספחו של נפוליאון את הכלל הזה במטר' לנו כדלהלן: "כאשר מצביא מתכנן מערכה שומה עליו לרכוז את כל כוחותיו ולא לותר על שום חלק מהם. גודר בודד עשוי לפרקים להכריע את הקרב". מצוטט ע"י: II מפרוטייה: "כלל ישן של תורת המלחמה, שאני חוזר עליו בלבד, קובע כי שעה שהתמצלו כוחותיכם חוכו במסופל, שעה שהנכם מתכננים קרב עליכם לרכוז את כל אותם הניסוח שידכם משגת, רק כך יהיה להם שמוש יעיל. כל שהתכחש לכלל זה כמעט תמיד התחרם על כך". (Die Werke Friedrichs des Grossen Band 6, Berlin 1913 p. 30)

23. גם בנדון זה משמש מטע נפוליאון לאפי דוגמת ואזהרת: מ. גיחון, מצור נפוליאונות על עכו, קובץ: מעורבו של ג'וליו ורנר הגליל, ירושלים תשכ"ה עמ' 177.

24. מכל אשר אמרתי עד כה ברי שלדעתי יש לדחות רחיק גמורה את גישתו של נוט, המעביר את המעמד כלו לעולם הספר האסטרטגי וראה הנהרה 3 לעיל. נוט הרחיב את טענותיו בנדון בספרו בעמוד 47 (Das Buch Josua (H.A.T. Ite Reihe 7, 1955). דוקא העובדה שנוט עצמו עמד עליה, עד כמה שגודף מן הספור המקראי ריח של אמיתות טופוגראפית ובספרוטרט, מונע את ההנחה כי הנוטחה הרשמית של בגוש ראש הנגזר הראשון בהר יודיה, כפי שנתקבלה על ידי עורכי המקרא הראשונים, שאחרונים שאבו מהם, אינה אלא מרי דמיון של בעלי אגדות מקומיים מקצה מדבר יודיה.

יהושע אהה ה'... מה אמר אחרי אשר הפך ישראל ערף לפני אויביו. וישמעו הכנעני וכל ישיבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמענו..." (ד', ו-ט) 25

כדי למנוע את רושם התבוסה ואבדן היקרה מהר יהושע לתכנן את מסעו השני אשר את תכניתו ביסס על ההנחות והנתונים כדלהלן:

א. אנשי בית אל והעי ששמחו על נצחונם, ודאי לא יצפו לנסיון מידי מחודש לכיבוש העי.

ב. דריכותם וכזונתם המודיעינית פחתה.

ג. בשל הבטחון העצמי אשר הקנה להם נצחונם, ודאי יתכחשו לכללי זהירות שונים ואפשר יהיה לשים להם מארב.

ד. יש לערוך מלחמה זו בתחבולות כי לא היו ליהושע אמצעי מצור ובני ישראל לא נתנסו עד כה במלחמת מצור.

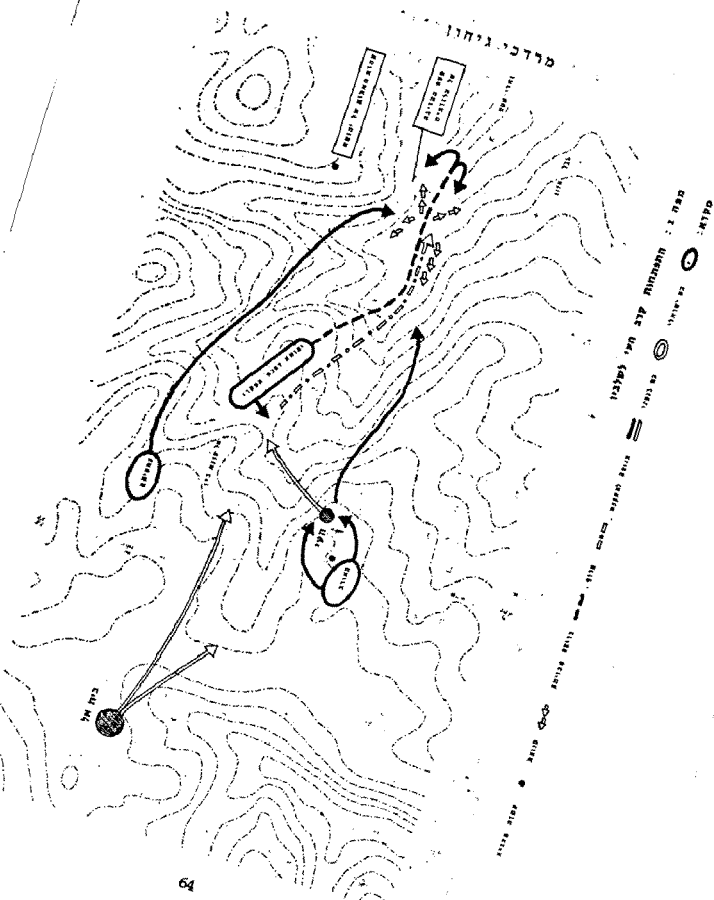
ה. הפעם ישתתף במלחמה העם כולו.

ו. יש לנצל את הנתונים הטופוגרפיים כדי להניע לעי מבלי להראות.

להבנת תכניתו של יהושע הלכה למעשה אין טוב מאשר לצטט מן המקור: "ויבחר יהושע שלשים אלף איש גבורי החיל ושלחם לילה. ויצו אותם לאמור, ראו אתם אורבים לעיר מאחרי העיר... ואני וכל העם אחי נקרב אל העיר והיה כי יצאו לקראתנו כאשר בראשונה ונסנו לפניהם. ויצאו אחריו עד התיקע אותם מן העיר... ואתם תקומו מן האורב והורשתם את העיר ונתגה ה' אלהיכם בידכם." (ח', ג-ה).

25. עד כמה שצדק יהושע בתחושת הדיחיות לנצל את רושם הפליגות הצבאית של השבטים שאותם נהגו למדים אנו מן העובדה שלאחר שהוכחה חולשתם של ניסוחיו, נאצרו מושבי כנען עוז ויצד דורות מספר עברו עד אשר השתלטו שבטי ישראל על אותו חלק מן הארץ הנשארת והספוחו ארץ ישראל של ממש. בענין חולשת שבטי המדבר במלכת המצור אמר פרופקיוס במאה ה' לסה"נ: אין בכוחם של הסרקנים לכבוש בצורים (De Aedificiis II 9. 3-4). בחוף היה, איפוא, לנצל את רושם השם של הבלתי מנוצחים בטרם יפוג. קשה להפריז בערך הפטיכולוגי של "צבא בלתי מנוצח". גאה תאורו של הרודוטוס 112, Hist. VI "האתונאים... היו הראשונים מבין ההלנים (יוונים) אשר העיזו ללא חללה לחבט בכבוש פרסי ובלבושים אותם. כי עד לאותו יום (יום קרב מרטון) אף יוגיע לא יכל אפילו לשמוע את השם, פרסי, ללא חרדה ופחד" שם של צבאותיהם ממשין הכופות לילך לפניהם עוד זמן ניכר לאחר שלמשה גם ליחם, ודי להזכיר את האימה שהטיל שמו הספרדים במאה הי"ז והפרסים בשלהי המאה הי"ה עד שהוכו סוק על ירך והתנפץ המיתוס שאמץ אותם. אי לכך מובנת תרומתו של יהושע וחרדתו לאבדן השפעת המורא שהטיל שם ישראל על יושבי כנען.

אתר דעת - מכללת הרצוג⁹⁷

"בלשון הצבאית ובמינוח של ימינו: התקפת פתע עם שחר (שם, פסוק יא) בשני כוחות: כוח רתק והסחה וכוח לבצוע המשימה העיקרית – ההשתלטות. על העיר. ההשתלטות תעשה על ידי תפיסת מרחב. התכנסות מבעוד לילה בהסתר ושעה שהכוח השני ימשוך אחריו את מגיני העיר במנוסה מבריימת.²⁶ שתי נקודות המציאות – את גדולתו של יהושע כמצביא מחונן מחייבות הסברה רחבה: הראשונה – להוציא מתוק ממר: כפי שנכשלו גייסותיו במסעם הראשון בגלל כטחונם המופרז ונסו בבהלה כן יתפתו מגיני העי להאמין שהמנוסה במסע השני אף היא מנוסת אמת היא, ויפלו בפת. יהושע הקפיד לתדרך את גייסותיו לנהוג במהלכים הראשונים של הסתערותם אל עבר העי כבראשונה; וראה ציטוט הפסוקים: לעיל וכן הערכתו המפורשת בנידון (שם, פסוק ו) "... כי יאמרו (מגיני העי) נסים לפנינו כאשר בראשונה נסנו לפניהם..." הנקודה השניה המחייבת הסברה: כדי לכבוש את העיר אסור שהכוח שנועד להתפרץ ולהשתלט עליה ושישב במארב ממערב לה, יתגלה מוקדם מדי פן ישובו על עקבם מגיני העיר ולא ינטשו את עירם. לעומת זאת צריך היה להציב את המארב לא רחוק מדי מן העי, כדי שיהא סיפק בידו לתפוס את העיר לאחר שיתגלה בשלבי ההסתערות האחרונים ולפני שתגיע עזרה מאנשי בית אל ובנותיה.

כדי להבטיח תאום בין "מרחב" ו"זמן" בלשון איש הצבא בן ימינו, מצדה יהושע את האורב במיוחד (שם, ד) "ראו אתם ארבים לעיר מאחרי העיר. אל תרחיקו מן העיר מאד והייתם כלכם נכונים".

למשימת המארב המתפרץ אל העי, בחר יהושע מחייליו המובחרים, לכך רומז התואר "גבורי החיל" ב"ה" הידיעה: כידוע עבר המונח גבורי החיל וגלגלים שונים, ואינו יודעים אימתי וכלל בנוסח של ספר יהושע, אך בכל מקרה כוונתו להורות על בכירי הצבא, ריתכן שהעורך השתמש במונח זה באופן אנאכרוניסטי, אך מובנו ברור.

כבר ציינו שהעי היתה בת לבית-אל, נסמכת אליה ומשמשת לה עמדה קדמית. ההשתלטות על העי צריכה היתה להעשות כך שלא תופרע על ידי אנשי בית אל,²⁷ ויהא עם זאת היתה כוונתו של יהושע לגרום לכך שאף אנשי בית-אל

²⁶ מנוסת הסעיה נחשבו תמיד בין תכסיסיהם המסוכנים ביותר של עמי המזרח, עד לימי הביניים וגם לאחר מכן ולא על ידם בלבד.

²⁷ כאן עלינו להשיר לענין בית-און. ביהושע ו', מנדר מקומה של העי בו הלשון: "העי אשר עם בית-און מקדם לבית-אל". על דעת רוב החוקרים לא נתקבלה הדעה שיתכן קיום ישוב העומד על תלו ליד העי בימי הכבוש. בנוסחאות שונות של השבטים על המסקה או החליפו את השם בית-און

יצטרפו למרדף אחר כוח הרתק וההסחה, שימשוך את כוח הארבי מורחה. על כן צריך היה למקם את האורב, שיכבוש את העי הנטושה בהסתר מצופי בית-אל. צריך היה להבטיח כי המארב יונק קדימה על פי סימן מוסכם ברגע המתאים, לאחר שהוברר שגם חיל בית-אל הצטרף למרדף. תאום זמנים גורלי זה ומתן האות לזנוק האורב נטל יהושע על עצמו. לפי הסימן המוסכם – הטיית כדונו – התפרץ המארב העירה (ח', יח). סימן זה חייב היה להינתן כשיהושע עודנו בטוח ראייה ברור מן המארב.

מן הראוי לציין את מקומו של יהושע בקרב שעתיד היה להתחולל; מקדמת דנא מקובל על המצביא לבחור לעצמו עמדת פקוח באותה מרה בה נחוצה התערבותו לשם הבטחת ההכרעה על פי התכנית שהוכנה על ידו. ענין זה היה חיוני ביותר כיון שחסרו למצביאים אמצעי תקשורת מהירים עם כל גיטותיהם. יהושע בחר לנע עם הכוח השני מתוך ויתור על עטרת הנצחון של כובש העי. הוא החליט לנהל את המאמץ הקריטי והמסוכן ביותר של ניהול קרב הרתק, ההסחה והנסיגה המבורמת, וזאת כדי לשמור על לוח הזמנים ותיאום עם המארב ונהל את התכסיס של המנוסה כיון שהוא מן הקשים ביותר בין תכסיסי המלחמה, שיש למנוע את הפיכתה לבריחה ממש. זאת לדעת, רק מפקד מעולה יצליח לכוון בריחה זו למסלול ולמשך הזמן הרצוי, ולעצרה במקום הנכון ובשעה המתאימה.

בכך אנו מגיעים לחלק השלישי של תכניתו של יהושע שהוא אולי גלגל הכותרת של תכניתו. תפקידו של הכוח שהוא הנהיג היה לא רק לנתק את מגיני העי ובית-אל מעל לערים ולגרור אותם אחריו, אלא גם להכניסם לשטח הריגה, בתוך הבקעות הצרות, בו תבטל עדיפותם גשקים המשוכלל יותר מסתמא, לסגר עליהם, למנוע מהם בריחה אחורה ולהשמירם.

בתכסיסי המלחמה המפורסמים של עמי המזרח ידועות נסיעות מבוזרות מסוג

בבית-אל כך ה-Cod. Ambrosianus; בדרך וזה הלכו חז"ל: ... מקדם קורין אותו בית-אל ועכשיו קורין אותו בית-און (יר' שבת ט', א', י"א. עברין ב', ח', מ"ג. ז. קלאי סקר את פרשת המקור בגדון באנצ. מקראית ב' עמ' 54-55: אכן הוא צודק שבית-און איננה וזה עם בית-אל, אך יש לדחות את גרסתו שזוהי קימת בו זמנית להעי של ימי יהושע. אין זה אלא כי הפסוק ביהושע הוא כבחינת הסבר לקורא בן תקופתו של אחד מעורכי ספר יהושע. בזמן שבית-און אכן הייתה קיימת וידועה והעי שפסקה לתקיים סביב שנת 1000 לפסה"ג (בלאזי BASOR 178 עמ' 40) כבר הייתה מחדש לחל חרבות. דבר זה עשוי להותיש אפילו אם נניחם את כל פרשת הגבולות המובאת ביהושע י"ח, ובה מופיע שמה של בית-און ועם גוספת, להקמת שלטונו של דוד. הסקר הארכיאולוגי טרם קבע את מקומה של בית-און. אנב ארחא, מכל האמור לעיל מסתבר כי יש לדחות גם את סברותי של גרינצ' ב - Biblica 41 (1961) עמ' 16-20, שבקש לזוהת בטרם החדשות החפירות באחר את א-תל עם בית-און.

[12] כיבוש העי באבחה' היסטורית צבאית

זה; סמיל – חוקר מלחמות הצלבנים – מקדיש להם דיון מקיף.²⁸ בין הקרבות המכריעים בהיסטוריה, שהתנהלו על אדמת הארץ והשוכרעו בתכסיס זה נזכיר את קרב עין-חרוד (עין-גלית) – 1260, בו הובס קטבונה המתגולי בידי קוטח וביברס.²⁹ אנשי שכם הביסו בדרך זו את חיל נפוליאון אשר במהלך קרב קאקן נגד אחריהם אל אזור ההר.³⁰ פרונטינוס ייחד בחיבורו "תכסיסים" ססקא מיוחדת לתכסיס זה בשם "אודות הנסיגה המבוזמת – De Simulatione, Regressus".³¹ לדעת דלבריק ואחרים סיכלה נסיגתם המבוזמת של פרשי סקיפיו בקרב זומה (202 לפנה"ס). כאשר משכו אחריהם במתכוון את פרשי קרת החדשה, את הסיכוי הרב של חניבאל לנצח.³²

גם התכסיס של יהושע להשתלט ללא אמצעי מצור על מקום מבוצר על ידי משיכת המגינים אל מחוץ לשערים ותוקם מעל מעוזם, ידוע בהמשך הדורות; אך לא תמיד עלתה תחבולה זו יפה: נזכיר את נסיון הנפל של הנריאל הצרפתי רייניה מחיל החלוץ של נפוליאון להשתלט ב-9 לספרואר 1799 בדרך זו על אל-עריש.³³ חששות הפקוד העותומני בפני תכסיס זה במאה ה-20 הביאו לפקודת קבע, שאסרה על פתיחת שערי המצודות בעת השכה וכלאה את חיל המצב בתוכן כל עוד שלא יכל היה להבטיח בתצפית היקפית את הבטיחות הנוחצה.³⁴

ענין חשוב ושעליו חלוקת הדעות בין אנשי הצבא, הוא "הדיסטנס" בין המפקד לפקודיו; ככל שדרגתו של המפקד גבוהה יותר כן יגבר הסער בינם וכבר בתקופות הקדומות מצאנו את המפקד שוכן ב-"Splendid Isolation" באהלו, בריחוק מה מכלל העם. ואולם ערב הכרעות גורליות וזנח המפקד את בידודו ומבלה את הלילה שלפני הקרב בין חייליו. דוגמאות מפורסמות מן ההיסטוריה החדשה הן זו של ריכרד ה-1 ערב קרב אוינקור ונפוליאון ערב קרב אוסטרליץ.³⁵ שבילו את כל אותו לילה בקרב חייליהם. קדם להם יהושע,

28. R.C. Smail; Crusader-War-Fare, Cambridge 1956 pp. 78-79.

29. מ. גינזן, אטלס כרטא לתולדות ארץ ישראל מביתר ועד תל חי (הסס. צבאית), ירושלים 1989.

מפה 114; טקסט וביבליוגרפיה למפה זו.

30. שם, מפה 153, טקסט וביבליוגרפיה למפה זו.

31. Frontinus, Strategemata III, 11.

32. סכום הפרשה: גינזן ערך "ומה" אנצ. עברית כרך ט"ז, עמ' 5-884 וביבליוגרפיה שם.

33. הנ"ל; חולות אל עריש ודר תבור, מערכות ק"ס (יוני 1964) עמ' 18.

34. U. Hed, Ottoman Documents on Palestine, Oxford 1960.

35. C. Manceron, Austerlitz, London 1966, Chap. XIII.

והסופר מצא לנחון להדגיש עובדה זו במפורט: "...וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם" (ח', י')³⁶

לפניו שתי דרכים להבנת המאורעות המתוארים ביהושע פרק ח'. אין ספק שבתאר שלפניו חלו ידי מעתיקים ועורכים והם שינו במידת מה את ספור המעשה ועליו לפענח את הסתומות.

יש חוקרים הרואים בפסוק יב של פרק ח' חזרה, שמקורה בעריכה של המסורת שעקרה מפרי עטו של סופר ה' J, לאשר כבר נמסר לנו בפסוק ג של אותו פרק. שם נאמר כי יהושע בחר שלשים אלף גיבורי החיל להיות אורב לעיר מאחריה אולם בפסוק יב חזר הכתוב ומתאר אותו ענין, אלא שהפעם מדובר בחמשת אלפים בלבד. אם ניח ששני הכתובים דנים באותו הכוח יהיו המהלכים העיקריים ברורים: יהושע מפעיל שני כוחות בלבד – האחד לגרוור את מגיני העי ממעוזם והשני – לכבוש המקום; בין שני כוחות אלה משתחק צבא העי ונפוץ לכל עבר.

ספק אם כל כוחותיו של יהושע הגיעו אותה שעה ל-30,000 ויתכן כי 300 אנשי חיל מובחרים "גיבורי החיל" היוו את הכוח אשר לאשורו נועד למשימתו זו, למספר גדול יותר קשה למצוא במרחב זה מסתור מתאים למארב. כנגד זה לא נראה לי שיש לבטל את קיומו של האורב השני, שעליו נאמר:

"וישכם יהושע בבקר ויפקוד את העם... וכל העם המלחמה אשר אתו (ללמדך שהאורב כבר שוגר בעוד מועד לנקודת הזינוק שלו שבמקום סתר ממערב להעי, דבר שחייב היה להעשות בלילה) עלו ויגשו ויבואו גנד העיר ויתנו מצפון לעי והניא בינו לבין העי. ויקח כחמשת אלפים איש וישם אותם אורב בין בית אל ובין העי, מים לעיר. וישימו העם את כל המחנה אשר מצפון לעיר ואת עקבו מים לעיר..." (ח', יד).

לתאור האירועים עלינו להעזר במפה מס' 1: בליל "העין" יצא יהושע הלך כ-12 ק"מ בנחל מפוך וחנה "בתוך העם", אי שם באחת הבקעות בקרבת קו האורך 180³⁷ מחוץ לתצפית ואור מרעה הלילי של העי ומכמש שמדרומה.

36. מתוך הגיל והמתואר להלן על ידי בעמ' 68 ואילך מסתבר כי אני דוחה את הבקורת הרואה בפסוקים יהושע ח', ט ו-יג של אותו פרק חזרה וכפילות על אותו ענין. וכך-למשל-גרסטנג, שם ע' 158 ורבים אחריו. גם לתקון של "העם" ל"העמק" בפסוק ט אותו מתקן גרסטנג שם הערה 1 בשקטוב 65, G.A. Cooke, Joshua (Camb. Bibl.) p. 65. אין כל הצדקה, והפסוק של דבר. עד כמה שהמתבר לא הבין את חגיגות השתיה של יהושע "בתוך העם" ערב הקרב וכנחון לציון, מסתבר מהנדרתו את המלים: "Purposless phrase".

37. המונה לקו קואורדינטת האורך בבליונות יריחו. - לוד של מפת ישראל 1:100,000.

מכאן שיגר את האורב שצריך היה להתמקם בהסתר לתפיסת העיר עם הנתן האות: "ירשלהם יהושע וילכו אל המארב וישבו בין בית-אל ובין העי מים לעי". ולאחר מכן לן יהושע עם כל העם באותו מקום עד עלות השחר. את המשך מסעו עשה יהושע וצבאו גם כן בהסתר, כדי להגיע לעמדת הערכות התחלתית נוחה וכדי להוציא את האורב הנוסף (כנ"ל פרק ח') יב המצוטט לעיל). נתיבים שונים איפשרו גישה בהסתר עד לשלוחת העי, והמסומן במפה מס' 1 הוא אחד מהם:³⁸

את האורב העמיד, כנראה, לרגלי הגבעה הנושאת את הספרור ג.ג. 874,8; הצופה המסתתר בראשה יכול היה לקיים תצפית אל שלוחת העי ואל רכס רימון.³⁹

הכוח העיקרי, יהושע בראשו, חייבים היו להתגלות לעיני האויב כאשר עברו את אזור ג'בל הרק (ג.ג. 17751463); בשלב זה חייב היה יהושע להבטיח את האפשרות להעריך בשלוחה שמצפון להעי ומעבר לגיא המפורד בינה ובין העי, כפי שהדבר מוגדר בדיוק רב בספר המקראי. שלוחה זו היא הקרויה בפי בני המקום אַל-קַנְאָבִי, והיא חשופה לפגיעה אנפית מצד אנשי בית-אל; הם גם יכלו לתפוס אותה כדי לתת סיוע אנפי להעי בהודע להם על התקרבות חיל יהושע, לו היו ראשי העם בבית-אל מגלים יזמה התקפית מלכתחילה. ההתפתחויות מעין אלה היו מסכלות את תכניתו של יהושע. ועל כן בעודנו מתקדם בשעות הבוקר המוקדמות הוציא "חמשת אלפים איש ושם אותם אורב בין בית-אל ובין העי מים לעיר". כוח החסימה זה התעבב באגף מצפון לאל-קנאבית והתמקם למרגלות חר' דיר שבאב אַל-קַבְלִיָה (ג.ג. 17421487). מכאן יכול היה לעכב בעד חשיפת השלוחה על ידי האויב ותקיפת "עקבו (של הכוח העיקרי) מים לעיר" בשעת הערכתו שם.

נדמה שחסימה זו לא נתגלתה כלל בשלבים ההתחלתיים של הקרב, אשר

³⁸ לעיל הערה 36. אשר לענין הכפילות בטקסט המקראי – חרי הדעת נובעת מהעורכים חברי יחד קטעים ממטרות שונות כאשר אלה הביאו פרטים משלימים לתאור הארוע הנדון. בודאי לא הדביקו סתם טלאי אל טלאי. אי לכך אף אם כתוצאה מן ההסתמכות על מקורות משלימים יכלה להוצר תפיסת מה ובעיקר בבוש בסדר הכרונולוגי הנכון של השתלשלות ענינים, עלינו להקיש ולשאל האם מוסיפה ה"כפילות" פרטים שמענינו של העורך היה להביאם לתשומת לבנו ועל כן באה חשיפת מה: אל לנו להתמוך ולמתקן קטעים אשר אינם מתאימים לשחזור המאורעות כפי שהם מצטיירים לנו בדמיוננו עתה. במטרה שלפנינו נדמה לכתוב שורות אלה, כי לו לא הוזכר ענין האורב השני – כל קצין צוער שהיה מובא לפניו ספור טקטי משין זה היה מניח את קיומה של חסימה זאת כהכרחי ומובן מאליו, אף אם משום מה לא הוזכר במפורש בכתובים.

³⁹ מעטה העור במפה מס' 2 שבטקסט להבנת המהלכים.

התפתח כמתוכנן, התנהל כמתוכנן ואף הביא לתוצאות המתוכננות – הישג שלכשעצמו נדיר בחולדות המלחמות, כפי שאומרים אנשי צבא כי "התכנית איננה אלא בסיס לשינויים לביצוע המערכה הלכה למעשה".

מן המסופר ביהושע ח, טו ואילך מתבהר כי יהושע הצליח למשוך את מגיני העי מתוך עירם, לרתקם אל צבאו בקרב פנים אל פנים, ולמשוך אחרי אנשי העי גם את אנשי בית-אל, עד אשר הגיעו למרחק המתאים. כאן נתן יהושע את הסימן המוסכם עם המארב, שזק אל תוך העיר החשופה ממגינים וכבש אותה במחי יד ומיד העלה אותה באש. הכוח הגס של יהושע עמד תחתיו ולפתע פנה לאחור והחל לתקוף את רודפיו. "ואלה יצאו מן העיר לקראתם והיו לישראל בתוך, אלה מזה ואלה מזה ויכו אותם עד בלי השאיר להם שריד ופליט".

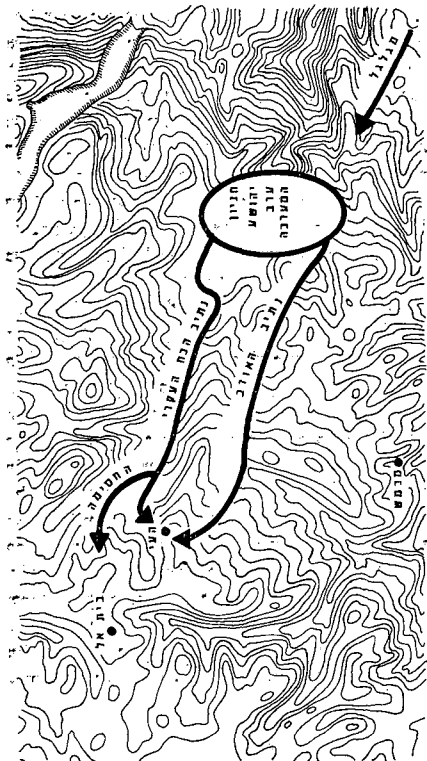
האורב השני סייע בודאי להכנסת חיל העי ובית-אל למלכודת מות. חסימה זו לאחר שסיימה את תפקידה, הצטרפה בתנועה מהירה לקרב בציר מקביל לנסיים ולרודפיהם ובשטח הגבוה באגפם. מכאן יכלו לחסום את דרכי הנסיגה של הרודפים, שהפכו לגרדפים עוד לפני שנכנס הכוח הכובש את העי לקרב, כי עבר זמן מה עד אשר יכול היה לסיים את מלאכת ההריסה של העיר והעלאתה באש.⁴⁰

יש לשער ששטח ההריגה, אליו משכו ישראל את רודפיהם, היא הרצועה שבין מורדות רכס רמון (ג.צ. 1785/1485) המצוקים של קורנאת שהתורה (ג.צ. 1470/1770), דהיינו – גתיב ואדי-עסס. כאשר התקרבו הלוחמים לאזור זה, מהר יהושע ועלה בשפולי הר רמון לנקודה גישה, שנראתה יפה גם על ידי הצופה של כוח המארב שמאחרי העי, נקודה זו היא, כנראה, אש-שיך אל-מורבע (ג.צ. 1773/1478). אולם אין כל אפשרות שבמרחק זה יכול היה צופה בעין בלתי מווייגת להבחין בסימן הניתן בהטיית כידון, באם נקבל את הזוהי המסורתית של כלי נשק זה עם חנית קלה. החיילים אנו להעביר, איפוא, פרט זה מתוך ספור המעשה המקראי לעולם הדמיון והאגדה שנקמה סביב יהושע האיש וקרב העי? מסקנה זו סותרת את אשר הדגשנו בדבר ההכרח בתאום זמנים ובקיום קשר בין הכוחות הישראליים המרוחקים זה מזה כדי להבטיח את בצוע המשימה. אולם אם נקבל את זוהי של כידון עם חרב ארוכה רחבת להב, כפי שהציע ידן במחקרו על מלחמת בני אור בבני החושך, נמצא שלהבה של חרב מעין זו מחזירה את קרני השמש בהבהק שדיו לתן סימני איתות נחוצים.⁴⁰

40. י. ידן, מגילת מלחמת בני אור בבני החושך, ירושלים 1957 ע' 116 – 122.

אתר דעת - מכללת הרצוג

כיבוש העי באכזבה-היסטורית-צבאית [16]

מפה 1: מסע התקרבות יהושע להעי

1 : 100 000

כלי אשר החזיר את קרני החמה והבהיק בשמש עד למרחקים יכול היה לאותת אל עבר האורב המרוחק ממנו שלשה קילומטרים ולתת לו את הסימן המוסכם, להתפרצותו קדימה. השמשו בחרב רחבה, או במגן עשוי מתכת מבריקה למתן סימנים ואותות, היה ידוע יפה בעולם הקדמון; את המקרה המפורסם מקרב מרטון (490 לפנה"ס) בו הואשמה הסיעה האלקמיאונדית כשתוף פעולה עם הפרסים כי אחד מהם "הרים את מגן כאות וסימן להם". הטית הכידון על העי היתה מחזירה קרני בוחק חזקים של השמש בשעות שלפני הצהריים, וככל שזוהה השמש דרומה לקראת שעות הצהריים חזקה עוצמת ההבהק.

עובדה היא שאף כי אנשי בית-אל הצטרפו למרדף אחר ישראל וגם הם נפגעו בעמק ההריגה שלרגלי רימון, אין אנו שומעים על פגיעה בעיר גופא ולא על נפילתה בידי יהושע. העי היתה עיר מבוצרת בבצורים חלשים בלבד, ויתכן שבחלקם לא היו אלה אלא ביצורי התקופה הכנענית התיכונה ששרידיה שופצו בחופזה. משלט כזה יכלו בני ישראל לכבוש בתחבולה כמפורט לעיל, אבל לכבוש את בית-אל לא הספיקו האמצעים. בכל זאת הושגה המטרה האסטרטגית: נפרצה הדרך אל הרמה ליד שלוחת בית-אל, נוצר הקשר הישיר עם ברית הערים הנבעות ועל ערי הכנענים נפל הפחד. באותה שעה יצא יהושע לחזק את רוח העם פעם נוספת במעמד חגיגי ליד גרזיזים והר עיבל ולהכניס להמשך המאבק.

לסיום הדברים, אם כי הצטרפנו בפרטים רבים לקלאוי בהערכותיו הארכיאולוגיות וההסטוריות, ואנו חייבים לו חוב גדול בתור מי שעשה להחזרת פרשה מקראית נוספת מעולם הדמיון לעולם קורות הימים כהייתם – על אף כל אלה אנו מסתייגים מדעותיו בזה שהמעיט בערכו האסטרטגי של המבצע ובמהותו הטקטית. לדעתנו יש לראות את תאור מערכת העי בין קרבות המופת של המלחמות בעולם הקדמון כתורת מבצע בו נמצא פתרון מבריק באמצעות מצביא גדול לבעיית של הכרעת ארוב מבוצר, עדיף בחימושו ובהלכות לוחמה סדירה על ידי נקיטת תכסיס מסובך ונעזו כאחד.